

L'art com a estratègia propositiva dels i per als joves davant la guerra

Educar la sensibilitat a través de l'art contribueix a despertar l'empatia envers el dolor dels altres i a refermar el poder de la vida sobre la violència i la por.

Per **Noemí Duran Salvadó**

«**Tieta, hi ha una guerra a Rússia,** és del Putin.» La meva neboda de quatre anys em mira fixament mentre pronuncia aquesta frase amb cara de preocupació. Jo miro la seva mare, asseguda a la mateixa taula. La meva germana em diu que ha explicat a les seves filles que hi ha una guerra, just quan passaven el dit per damunt d'aquest país en el globus terraquí. Jo els anava a narrar un conte d'uns personatges que s'enfaden entre ells, «que entren en guerra», els dic; però quan l'Eulàlia sent la paraula «guerra», de seguida m'interromp per explicar-me la guerra que ella coneix.

Com parlem de la guerra als infants que no la viuen de prop? Diu Marc Ferro, historiador de referència sobre pedagogia de la història que:

Imatge de fons: Museo Escolar de la Memoria Comuna 13. Institución Educativa Eduardo Santos. Medellín.

La imagen que tenemos de otros pueblos, y hasta de nosotros mismos, está asociada a la Historia tal como se nos contó cuando éramos niños. Ella deja su huella en nosotros para toda la existencia. [...] esas imágenes cambian a medida que se transforman el saber y las ideologías, a medida que cambia, en las sociedades, la función de la historia». (Ferro, 1990: 1)

Acompanyar a reescriure aquestes primeres impressions de manera crítica és una tasca pedagògica fonamental.

Els relats sobre la guerra

Es fa incomprendible una guerra quan no la vivim de prop; ens n'arriben testimonis, com ara el documental *Una casa hecha de astillas* (*A house made of splinters*, Simon Lereng Wilmont, 2022), que, amb sensibilitat poètica, ens mostra efectes col·laterals de la guerra entre Ucraïna i Rússia. La càmera ens situa en un centre d'acollida d'infants i joves abandonats per famílies amb problemes d'al-

«Ens tornem immunes a causa del tipus de comunicació hegemònica que ens arriba sobre les guerres.»

Imatge de les trobades virtuals que organitza Joan Sallas.

coholisme, un fet comú a l'est d'Ucraïna, on la guerra ha agreujat les condicions de vida, amb molta gent sense feina. Sostenir l'esperança de vida d'aquests infants i joves és una de les tasques de les educadores del centre: mitjançant la seva presència amorosa posen en marxa estratègies pedagògiques com el joc, l'expressió corporal i la creació artística, per fer més suportable el dolor.

Al documental podem percebre la proximitat dels rostres de les persones que viuen la guerra. Això contrasta amb les estratègies comunicatives dels mitjans de comunicació: enunciats ràpids i impactants que es recreen en imatges catastròfiques, sense explicar ni les causes ni les resistències envers la guerra per part del poble. Veiem aquí clarament la diferència que planteja Jean-François Martel (2017) entre «artifici», com a dispositiu amb una finalitat manipuladora, i «art», com a expressió capaç de commoure sense pretendre una resposta predeterminada. Com diu Susan Sontag a *Ante el dolor de los demás* (2010), ens tor-

nem immunes a causa del tipus de comunicació hegemònica que ens arriba sobre les guerres. El bombardeig informatiu, en lloc de crear empatia, fa que les persones es vulguin desvincular dels problemes socials dels «altres».

El cas contrari és el del català Joan Sallas, que té clar que tots ens hem de mobilitzar davant les guerres. Sallas és expert en l'art de la papiroflèxia i cada dissabte, des que va esclatar la guerra a Ucraïna, convoca virtualment infants, joves i mestres d'allà per passar una estona agradable mentre pensen què volen plegar junts. Conversant amb el Joan, m'explica que aquest record de la força creativa és bàsic per compensar l'angoixa d'una guerra:

S'ha de lluitar contra les guerres des del primer moment, l'art és una arma de calibre nuclear, ho vaig viure a la guerra de Sarajevo portant la música als camps de refugiats. Més enllà del menjar i l'abric cal sostenir l'ànim també; és clau que les persones en guerra se sentin recolzades. A Sarajevo

Pintura del Museo Escolar de la Memoria Comuna 13, que reproduceix una fotografia de Jesús Abad Colorado. (Vegeu Horne, 2017.)

la gent em preguntava: *ho saben la resta del món que aquí estem en guerra?*

Educar és combatre

L'escola Eduardo Santos s'ubica a la Comuna 13, una zona muntanyosa de Medellín (Colòmbia), que ha acollit gent del camp desplaçada i s'ha anat construint de manera desordenada a falta de recursos de l'Administració pública. La Comuna 13 ha estat molt castigada en els darrers trenta anys per la violència relacionada amb el conflicte armat. A la dècada del 1980 hi apareix el narcotràfic amb força, davant l'absència d'oportunitats per als joves: Pablo Escobar introdueix els sicaris en aquest territori. Al mateix temps, a les zones altes de la Comuna s'installeixen els campaments dels moviments guerrillers, que gradualment entren en tensió amb els paramilitars. L'octubre del 2002, davant els alts índexs de criminalitat arreu de Medellín, i en especial pel fet que a la Comuna 13 estan identificades les milícies guerrilleres, el Govern decideix fer-hi un assaig per combatre la criminalitat: la famosa Operación Orión.

Manuel López, rector de l'escola Eduardo Santos, de la Comuna 13, explica commogut:

Amb l'Operación Orión la Comuna 13 queda alliberada de l'exèrcit milicià, però s'entrega absolutament a l'exèrcit paramilitar. Qui pateix és la població civil: desapareixen indiscriminadament i cauen nens, joves... Hi ha detencions arbitràries, judicialització de persones acusades de narcoterroristes, molts líders juvenils que han d'abandonar el territori ame-

naçats... Orión deixa morts, desapareguts, que no compta el Govern; els comptem nosaltres, les organitzacions, les escoles, les famílies de les víctimes. Acabant l'any 2002, havíem perdut sis estudiants, entre operatius i morts selectives; el 2008, quinze, i el 2018 ja n'havíem perdut vint-i-vuit! Quan vam crear el Museu de la Memòria a l'escola va ser perquè ja teníem una plana de quadern sencera de joves morts i desapareguts.

L'any 2018 la comunitat escolar Eduardo Santos va crear el Museu Escolar de la Memòria, una iniciativa única a la ciutat. Del treball col·laboratiu entre un artista i els joves va sorgir un mural que s'enfila tres pisos (passat, present de la guerra i futur) recollint un relat col·lectiu que comenta contundent el rector: «Per explicar el que va dir el Govern agafem els diaris, però el que hem de recordar aquí a les noves generacions és què ha passat realment i què podem fer des de l'educació».

Arran del Museu Escolar de la Memòria, els joves se senten representats i la institució educativa ha guanyat visibilitat i poder d'acció fins al punt de portar una proposta de llei al Consell de Medellín, on s'ha aconseguit, d'una banda, que el dia 16 d'octubre, quan va començar l'Operación Orión, sigui declarat Dia Municipal de les Memòries del conflicte armat, apel·lant a la no repetició de les hostilitats i en homenatge a les víctimes; i, de l'altra, que s'explíciti la voluntat de reparar simbòlicament les víctimes del conflicte armat per mitjà del reconeixement, l'enfortiment, la difusió, la cura de la memòria i la resistència pacífica artística i cultural a Medellín. «Què pot

«L'educació, en la seva dimensió estètica, ha de vetllar perquè la sensibilitat humana no s'esgoti.»

passar a partir d'aquest acord? Que, si marxem l'equip actual gestor de l'escola, garantim que l'espai del Museu s'hagi de cuidar i es puguin obtenir suports de la mateixa municipalitat per enfortir la pedagogia de la memòria. Es cuidarà els que cuiden la memòria dels territoris, és una cosa enorme!», exclama content Manuel López.

El rector explica que han hagut de lluitar moltíssim per aconseguir l'aprovació de l'acord, ja que el govern de dretes no admet la barbàrie que es va viure a la Comuna 13: «El discurs de la dreta durant les negociacions de l'acord fou que calia fer els operatius i que havia de desaparèixer la gent que ha desaparegut perquè això portés com a resultat el *boom* comercial que avui té la Comuna i que parla de la grandiositat d'aquests successos de guerra perquè la Comuna es vengui a l'exterior». Segons Manuel López, es tracta «del turisme de la pornomisèria, que difícilment pot anar de bracet amb el veritable treball sobre la identitat cultural i la memòria de les víctimes, que no és comercial».

Recuperem aquí la noció d'artifici de Martel, que en distingeix dues tipologies: «l'art pornogràfic», que indueix l'espectador a un estat de desig de l'objecte percebut (exemple: convertir la guerra en un objecte turístic consumible), i l'«art didàctic», que produeix judici de valor sobre un objecte i genera respostes predominants. Ambdós casos suposen lògiques relacionals on s'instrumentalitza i s'etiqueta l'alteritat.

Com a contrapunt, ressaltem la pedagogia de la memòria i de la resistència vehiculada per la creació artística de les persones afectades, com recalca Manuel López:

Una manera de combatre la por ha estat la presència: sortir als carrers amb els infants i joves, fent pinya les escoles de la Comuna 13, manifestant-nos junts amb expressions artístiques aclamant que aquesta guerra no és nostra. Des de l'escola, hem donat molt suport al *hip-hop* com a expressió cultural a través de la qual els joves expressen el que viuen. Això va costar la mort de Kolacho, un estudiant d'aquesta escola; però a partir d'aquí no ens vam fer enrere, vam cre-

ar el Festival de Hip-hop Kolacho i també el projecte «El líder en mí» per estimular estratègies de lideratge en joves. Actualment, l'amenaça continua, hi ha tres grups armats que segueixen controlant el territori, però el treball pedagògic institucional que fem amb la memòria ha permès que els infants i joves tinguin els ulls més oberts i se sentin més apoderats per crear vida digna.

Quan acabem la reunió, el rector m'ensenya el tatuatge que porta al braç: «Educar és combatre».

L'educació, en la seva dimensió estètica, ha de vetllar perquè la sensibilitat humana no s'esgoti. La sensibilitat perceptiva i la sensibilitat expressiva poden ser potenciades enormement amb l'art. Una guerra vol l'enfrontament entre bàndols; l'art que desperta la sensibilitat humana obre espais de possibilitats per explorar la relació amb l'alteritat de manera creativa, que transcendeix la lògica de dominació «víctima-vencedor». «Aquesta guerra no és nostra», expressen els joves de la Comuna 13 cantant, dansant, pintant...: elevant la vibració energètica del terror de la guerra a la valentia de la vida. L'educació que escolta la potència de l'art, com en els casos que hem vist anteriorment, pot generar processos polítics de veritable transformació social humanitària. ●

Bibliografia

- Ferro, Marc. 1990. *Cómo se cuenta la historia a los niños en el mundo entero*. Trad. de Sergio Fernández Bravo. Ciutat de Mèxic: Fondo de Cultura Económica (ed. or.: *Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde*. París: Payot, 1981; reed. París: Gallimard, 1986.).
- Horne, Kate. 2017. *El testigo: Caín y Abel*. Documental.
- Lereng Wilmont, Simon. 2022. *Una casa hecha de astillas [A house made of splinters]*. Documental.
- Martel, Jean-François. 2017. *Vindicación del arte en la era del artificio*. Trad. de Fernando Almansa. Girona: Atalanta (ed. or.: *Reclaiming art in the age of artifice: A treatise, critique, and call to action*. Berkeley: North Atlantic Books, 2015).
- Sontag, Susan. 2010. *Ante el dolor de los demás*. Barcelona: Debolsillo (ed. or.: *Regarding the pain of others*. Nova York: FSG, 2003).